

Agata Zapłotna (<https://orcid.org/0000-0001-6013-827X>)

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Neofilologii

Tryb jako wykładnik ewidencjalności we włoskich i hiszpańskich zdaniach dopełnieniowych po *credere* / *creer* i *pensare* / *pensar*¹

Zdania dopełnieniowe po czasownikach myślenia² stanowią jeden z kontekstów, w których ujawniają się różnice w użyciu hiszpańskiego i włoskiego trybu łączącego (por. np. Saussol 1978, Russo 1990, Sánchez Montero 1996, Calvi 1995, Carrera Díaz 2004, Lozano i Galán 2010, San Vicente 2013, Sankowska-Jackiewicz 2019). W strukturach tych język włoski dopuszcza użycie *congiuntivo* zarówno w zdaniach twierdzących, jak i przeczących; w języku hiszpańskim natomiast *subjuntivo* występuje po negacji orzeczenia głównego (np. *no creo que*, *no pienso que*). Jak zauważa Carrera Diaz, różnica ta wynika z odmiennych kryteriów warunkujących wybór trybu łączącego w obu językach. We włoskim kluczowym czynnikiem jest stopień subiektywności wypowiedzi, natomiast w hiszpańskim – obecność określonych operatorów gramatycznych (2004: 351). Według Wierzbickiej współwystępowanie różnych trybów w analogicznych strukturach w obu językach może świadczyć o dysproporcji w zakresie antykognitywnego i antyasertywnego komponentu w semantyce predykatów myślenia, do których należą m. in. *credere* / *creer* oraz *pensare* / *pensar* (1988: 55). Czasowniki te stanowią część klasy *verba mentalis* opartych na znaczeniowym komponencie *wiedzy* (Korytkowska 2017: 146) obecnym „we wszystkich stanach, procesach i czynnościach usytuowanych w umyśle człowieka” (Danielewiczowa 2002: 21) i stanowiącym punkt odniesienia dla dwóch płaszczyzn współwystępujących w semantyce *verba putandi*: epistemiczności oraz – ściśle z nią związanej – ewidencjalności (Wierzbicka 1988: 154). Celem niniejszego artykułu jest zinterpretowanie różnic w użyciu trybów we włoskich i hiszpańskich zdaniach dopełnieniowych po predykatach myślenia w odniesieniu do ewidencjalności rozumianej jako podstawa polisemii, ujawniającej się w kontekstach umożliwiających alternację modalną (Prandi 2002:33).

¹ Niniejszy artykuł stanowi fragment rozprawy doktorskiej pt. *Analiza trybu łączącego we włoskich i hiszpańskich zdaniach złożonych z verba putandi* napisanej pod kierunkiem prof. Justyny Ziarkowskiej i prof. Daniela Słapka.

² W dalszej części artykułu termin *czasowniki myślenia* współwystępuje z określeniem *verba putandi*, powszechnie stosowanym w kontekście omawianych zagadnień (por. Castello 2001, Assenza 2009, Angioni 2014, Giuliano 2017, Ilić 2021, Hognaglo 2022, Cialdini 2023 i in.).

1. Ewidencjalność

Ewidencjalność może być pojmowana jako rodzaj modalności epistemicznej, kategoria gramatyczna lub osobna klasa semantyczna (Bermúdez 2005: 5, Colella 2020: 103–104). W obrębie jednego języka może istnieć więcej niż jeden sposób wyrażania znaczeń ewidencjalnych, a liczba tych strategii może być osobna dla każdego rodzaju zdań (Aikhenvald 2003: 8). Na potrzeby dalszych rozważań przyjęto, że stanowi ona kategorię semantyczną obejmującą środki gramatyczne, składniowe i leksykalne wskazujące na sposób „kodowania w wypowiedzi źródła informacji, na którym nadawca opiera swój przekaz” (Łukasiewicz 2023: 45), a zatem charakteryzujące podstawę asercji (Willett 1988: 54).

W badaniach nad ewidencjalnością współwystępują różne koncepcje typologiczne uwzględniające rodzaj doświadczenia będącego podstawą wiedzy, bliskość źródła informacji względem nadawcy oraz subiektywność komunikatu. Willett wyróżnia trzy kategorie ewidencjalne. Ewidencjalność doświadczeniowa (*attested evidence*) dotyczy wiedzy opartej na percepcji: wizualnej (1a), słuchowej (1b) lub warunkowanej innymi zmysłami. Ewidencjalność referująca (*reported evidence*) wskazuje na dowody z drugiej i trzeciej ręki (2a) oraz na informację pozyskaną za pośrednictwem pogłosek, których nośnikiem są gramatyzowane formuły *mówi się*, *a quanto si dice*, *dicen que* etc. (tamże) (2b). Zgodnie z ewidencjalnością inferencyjną (*inferring evidence*) u podstaw asercji leży wnioskowanie wynikające z procesu myślowego (3a) lub rezultatu podjętych działań (3b).

1. a) *Vedo che Maria sta preparando la torta.*³
b) *Cuando por la mañana oí que se abría la celda, desapareció de repente aquel desvarío agotador.*
2. a) *Le città, a quanto dicono gli sciiti in Khuzistan, possono reggere a questo assedio per molto tempo.*
b) *Dicen que el dinero no compra la felicidad.*
3. a) *Luca sembra felice.*
b) *De la investigación se pudo concluir que Venecia continúa haciendo un buen mantenimiento del matadero local.*

Jak zauważyła Aikhenvald, ewidencjalność referująca oraz inferencyjna mogą współwystępować w jednej wypowiedzi z doświadczeniową, ponieważ źródłem informacji może być proces wnioskowania oparty na doświadczeniu perceptywnym, który w odróżnieniu od jego funkcji w ewidencjalności doświadczeniowej nie stanowi jednak bezpośredniej podstawy asercji:

³ Jeżeli nie podano inaczej, wszystkie przykłady zostały wybrane losowo z korpusów języka zapisanego: włoskiego CORIS oraz hiszpańskiego CORPES XXI (dostęp: 20.06.2023).

The difference between the 'assumed' evidential [...] and the 'inferred' [...] lies in access to visual evidence of something happening and to the degree of 'reasoning' involved. The less obvious the evidence and the more the speakers has to rely on reasoning based on knowledge or on common sense, the more chance there is that the assumed evidential will be used. An inferred evidential refers to something based on obvious evidence which can be easily observed (Aikhenvald 2004: 2–3).

Bermúdez wskazuje trzy domeny, w których realizują się strategie ewidencjalne. Pod względem sposobu pozyskania informacji można wyróżnić ewidencjalność sensoryczną, opartą na percepcji zmysłowej, oraz kognitywną, nabytą w wyniku procesu myślowego. Drugim kontinuum jest dystans mówiącego od źródła informacji, które może być bliskie i osobiste (może być nim sam mówiący) lub zewnętrzne, bezosobowe. Trzecia perspektywa odnosi się do zakresu dostępu do informacji: prywatnego (mówiący jest jedynym źródłem wiedzy i prezentuje ją jako nową) lub uniwersalnego (mówiący odwołuje się do powszechnie znanych faktów) (2005: 17–18). Dwie ostatnie płaszczyzny uwzględnia również Bednarek, według której w tym ujęciu kluczowe jest rozróżnienie źródła (*source of propositions*) i podstawy argumentu zdaniowego (*basis of propositions*) (2006: 639). Źródło może być tożsame z nadawcą (*self*) lub osobą trzecią (*other*), podstawę asercji stanowić może natomiast percepcja, wiedza ogólna, dowód, oczywistość lub inne, nieskonkretyzowane zjawisko⁴. W przytoczonym przez nią przykładzie 4 źródłem wiedzy jest nadawca (autor artykułu), zdanie 5 odwołuje się zaś do wypowiedzi osoby trzeciej.

4. *Pelé, perhaps the greatest-ever footballer, ...* (Times) (tamże)

→ źródło = nadawca (autor artykułu)

5. *'The whips will be on the phone over the weekend to all the constituency chairmen of those who have been identified as being involved in the plot,' said one source.* (Express) (tamże)

→ źródło = trzecioosobowe (*one source*)

Kolejnym podziałem proponowanym przez Bednarek jest wyszczególnienie asercji (*averral*) i atrybucji (*attribution*). Wypowiedź *No es mala idea* wpisuje się w pierwszą kategorię, natomiast ta sama treść w pozycji zdania dopełnieniowego w przykładzie *El señor Andrés dice que no es mala idea* stanowi atrybucję przypisaną trzeciej osobie na podstawie jej wypowiedzi (*hearsay*) lub procesu mentalnego (*mindsay*) (tamże: 642). Orzekanie o źródle i podstawie wiedzy może odnosić się w tym ujęciu do całej wypowiedzi (6a) lub wyłącznie do atrybucji (6b):

6. a) *Alias pensò che era un'imprudenza anche camminare senza cappello e senza ombrello sotto la pioggia scrosciante.*

→ źródło = nadawca (piszący)

⁴ *Perception, general knowledge, proof, obviousness, unspecified* (Bednarek 2006: 640).

- podstawa wiedzy = proces mentalny osoby trzeciej
- b) [...] *era un'imprudenza anche camminare senza cappello e senza ombrello sotto la pioggia scrosciante.*
- źródło = inne (Alias, wykonawca czynności myślenia)
- podstawa wiedzy = proces mentalny (tamże).

Wśród asercji można natomiast wyróżnić asercję prostą (*non-based averral*) i opartą na przesłankach (*based averral*). Zgodnie z tym podziałem przytoczone wcześniej zdanie *John is an idiot* stanowi asercję prostą; jest bowiem rezultatem wnioskowania mówiącego. Asercja oparta na przesłankach zawiera natomiast elementy wskazujące na zewnętrzną podstawę wiedzy. W zdaniu *Está demostrado que no es mala idea* wyrażenie *está demostrado* wskazuje na odwoływanie się do zewnętrznych przesłanek (tamże: 647). Reasumując, źródłem informacji atrybucji jest osoba trzecia, podstawa wiedzy jest zaś zewnętrzna względem mówiącego.

Przykład:	<i>El señor Andrés dice que no es mala idea.</i>	<i>Está demostrado que es mala idea.</i>	<i>No es mala idea.</i>
Typ:	atrybucja	asercja oparta na źródle	asercja prosta
Źródło:	trzecioosobowe	nadawca	nadawca
Podstawa:	zewnętrzna	zewnętrzna	wewnętrzna

Tab. 1. Rodzaje źródeł i podstaw informacji według Bednarek (2006: 648).

W analizie przedstawionej w dalszej części artykułu odwołano się do wszystkich przytoczonych powyżej ujęć ewidencjalności rozumianej jako podstawa alternacji włoskich i hiszpańskich trybów w tym samym kontekście.

2. Analizowany korpus

Przedmiotem analizy są zdania dopełnieniowe występujące po czasownikach *creer* / *credere* oraz *pensar* / *pensare*. Badanie oparto na danych pochodzących z synchronicznych, referencyjnych korpusów języka zapisanego: włoskiego CORIS (*Corpus di Italiano Scritto*) oraz hiszpańskiego CORPES XXI Escrito. W odniesieniu do włoskich predykatów przeanalizowano 20% populacji konstrukcji *verbum putandi* + *che* + V; ze zbioru CORPES XXI wyselekcjonowano natomiast 10% próbek z *creer* i *pensar*. Ograniczenie liczby hiszpańskich próbek miało na celu skonstruowanie zbliżonych rozmiarowo zbiorów zdań dla obu języków.

CORPES XXI		CORIS	
<i>creer</i>	6345	<i>credere</i>	3570
<i>pensar</i>	3490	<i>pensare</i>	5343
Łącznie	12234	Łącznie	11117

Tab. 2. Liczba próbek uwzględnionych w analizie.

3. Negacja verbum putandi

Zakładana przez Carrerę Diaza korelacja pomiędzy wyborem *subjuntivo* a mechanizmem językowym po hiszpańskich *verba putandi* opiera się na założeniu, że użycie trybu łączącego jest warunkowane negacją predykatu myślenia w pozycji orzeczenia głównego. W języku włoskim czynnik ten jest natomiast drugorzędny, ponieważ wybór modalny jest determinowany kryteriami semantycznymi (subiektywnością wypowiedzi). W celu zweryfikowania tej zależności prześledzono dystrybucję *congiuntivo* i *subjuntivo* we włoskich i hiszpańskich zdaniach złożonych po zanegowanym *verbum putandi* (dalej negVP) oraz przeprowadzono jakościową analizę zdań w *indicativo*. Jako *tertium comparationis* przyjęto językowy mechanizm negacji. W poniższej tabeli ujęto liczebność konstrukcji negVP dla wszystkich zbiorów.

CORPES XXI		CORIS	
<i>creer</i>	10,32% (655)	<i>credere</i>	15,21% (543)
<i>pensar</i>	3,32% (116)	<i>pensare</i>	2,88% (154)
Łącznie	12,51% (771)	Łącznie	19,52% (697)

Tab. 3. Dystrybucja formy negVP w badanych korpusach.

Czasowniki *creer* i *credere* wykazały większą tendencję do występowania w negacji (odpowiednio 10,32% i 15,21% wszystkich zdań) niż czasowniki *pensar* i *pensare* (analogicznie 3,32% i 2,88% populacji). Wyłoniony zbiór zdań z negVP przeanalizowano pod kątem dystrybucji trybu łączącego w zdaniu dopełnieniowym, następnie poddano analizie jakościowej zdania w *indicativo*.

CORPES XXI		CORIS	
<i>creer</i>	96,34% (631)	<i>credere</i>	87,1% (473)
<i>pensar</i>	53,45% (62)	<i>pensare</i>	81,17% (125)
Łącznie	89,89% (693)	Łącznie	85,8% (598)

Tab. 4. Dystrybucja trybu łączącego po włoskich i hiszpańskich konstrukcjach negVP.

Konstrukcja *negcreer* prawie w całej populacji (96,34%) łączy się z *subjuntivo*, natomiast po czasowniku *negpensar* tryb łączący występuje w ponad połowie zdań (53,45%). Hiszpańskie zdania dopełnieniowe w *indicativo* pojawiają się po negVP w asercjach prostych,⁵ w których treść argumentu zdaniowego przedstawiona jest z perspektywy mówiącego, spójnej z jego stanowiskiem wobec prawdziwościowego statusu wypowiedzi. W przykładzie 7a użycie trybu łączącego wskazuje na zdystansowanie nadawcy wobec opisywanego stanu rzeczy, natomiast w 7b mówiący deklaruje pewność odnoszącą się do faktyczności (dodatniej lub ujemnej) argumentu zdaniowego.

7. a) *No pensé que fuera tan evidente.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa wiedzy → wewnętrzna

dystans względem faktyczności zdania

- b) *No pensé que esto se iba a prolongar tanto.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa wiedzy → wewnętrzna

deklaracja faktyczności zdania

Wymienność *indicativo* i *subjuntivo* zaobserwowano również w atrybucjach, w których tryb oznajmujący jest wykładnikiem wewnętrznej podstawy wiedzy. Przypisywane podmiotowi *los conductores* zdanie dopełnieniowe w przykładzie 8a nie uwzględnia perspektywy wypowiadającego; *indicativo* w 8b jest zaś nośnikiem jego stanu wiedzy. Kiedy argument zdaniowy atrybucji odwołuje się do możliwego lub przewidywanego stanu rzeczy, po predykatkach myślenia występuje tryb przypuszczający lub czas przyszły (9).

8. a) *En cambio, los conductores no creen que estos vehículos cargados de tecnologías sean la solución para reducir la siniestralidad en carretera.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa → zewnętrzna

dystans względem faktyczności zdania

- b) *Mariano Rajoy nunca creyó que había partido.*

typ: atrybucja

⁵ Asercje oparte na źródle nie występują w żadnej z populacji negVP.

źródło → trzecioosobowe
podstawa → wewnętrzna
deklaracja faktualności zdania

9. *Seguramente, él nunca pensó que su propio ingenio terminaría haciendo tan popular la teoría que detestaba.*
typ: atrybucja
źródło → trzecioosobowe
podstawa → zewnętrzna
dystans względem faktualności zdania

We włoskich zbiorach odnotowano mniejszą dysproporcję w dystrybucji *congiuntivo* po analizowanych czasownikach, odpowiednio 87,1% i 81,17% dla *credere* i *pensare*. W odróżnieniu od rezultatów z korpusów hiszpańskich, włoskie predykaty myślenia w formie negVP nie łączą się z *indicativo* w asercjach prostych;⁶ w kontekście tym odnotowano natomiast współwystępowanie *congiuntivo* z trybem przypuszczającym i czasem przyszłym. *Condizionale* stanowi w tym ujęciu modyfikator prawdopodobieństwa argumentu zdaniowego i, jako taki, informuje o perspektywie mówiącego (10a), *futuro* charakteryzuje natomiast zależności czasowe pomiędzy zdaniem głównym a dopełnieniowym (10b).

- 10 a) *Non credo che Pietro Calabrese, che conosco, avrebbe manovrato una notizia per far piacere a qualcuno: non solo perché è onesto, ma perché non si usa più.*

typ: asercja
źródło → mówiący
podstawa wiedzy → wewnętrzna
dystans względem faktualności zdania

- b) *Non credo che ci saranno cambiamenti in un prossimo futuro.*

typ: asercja
źródło → mówiący
podstawa wiedzy → wewnętrzna
dystans względem faktualności zdania

W atrybucjach zaobserwowano wszystkie ujęte powyżej struktury. *Indicativo* w zdaniach przypisanych z wewnętrzną podstawą wiedzy służy do wyeksponowania punktu widzenia mówiącego, który orzeka za jego pośrednictwem o zgodności wypowiedzi z rzeczywistym stanem rzeczy (11a). *Condizionale* i *futuro* są wykładnikami niskiego

⁶ Podobnie jak w przypadku analizy korpusów hiszpańskich, we włoskim zbiorze negVP nie odnotowano asercji opartych na źródle.

prawdopodobieństwa lub zależności czasowej w atrybucjach z zewnętrzną podstawą informacji (11b), z uwzględnieniem perspektywy agensa zdania głównego. Próbki w *congiuntivo* są natomiast pozbawione deklaracji faktualności argumentu zdaniowego (11c).

11. a) *Non immaginano che milioni di uomini e donne hanno bisogno di una voce ruvida, di occhi penetranti, di miracoli, sì di miracoli veri o immaginari, bilocazioni, stimmate, guarigioni e persino misteriosi profumi di rose e violette legati alla sua presenza.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa → wewnętrzną

deklaracja faktualności zdania

- b) *Antonio Meucci inventò un meccanismo per parlare attraverso un filo, non immaginava che un secolo dopo sarebbe bastata una scatoletta poco più grande di un portafogli per comunicare in tempo reale con ogni parte del mondo.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa → zewnętrzną

dystans względem faktualności zdania

- c) *Lui non credeva che fosse vero.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa → zewnętrzną

dystans względem faktualności zdania

Rezultaty analizy zbiorów negVP wykazały, że związek pomiędzy negacją a wyborem trybu łączącego występuje w obu językach, tym samym zależność ta nie może zostać uznana za charakterystyczną wyłącznie dla języka hiszpańskiego. Co więcej, zarówno w zdaniach włoskich, jak i hiszpańskich odnotowano istotną frekwencję zdań dopełnieniowych w trybie oznajmującym i przypuszczającym.

4. Subiektywność a wybór modalny

Według Benveniste'a subiektywność w językach romańskich wyraża się głównie za pośrednictwem „*deixis personal, espacial y temporal*” (1965: 180), czyli jednostek deiktycznych, które w zależności od kontekstu wypowiedzi eksponują rolę mówiącego, informują o jego nastawieniu względem rozmówcy lub treści zdania i sytuują jego wypowiedź w miejscu i czasie (Kerbrat-Orecchioni 1980: 56; Reyes i Morett

2015: 61–62). Zgodnie z tym założeniem semantyka subiektywności współtworzy gramatyczną kategorię osoby, ponieważ zmiana perspektywy niesie ze sobą zmiany strukturalne (Benveniste 1965: 184), kluczowe w konstrukcjach z *verba putandi*, choć nie zawsze wpływające na warstwę znaczeniową. Dodanie do wypowiedzi *yo creo / io credo* przekształca bezosobowo wyrażony fakt w subiektywną opinię, a zatem stanowi nie tylko informację o stanie mentalnym mówiącego, lecz także „aserciones mitigadas por la presencia del sujeto en primera persona” (Donaire 2015: 72). Największy stopień subiektywności rozumianej jako deklaracja nastawienia względem własnej wypowiedzi cechuje zdania z orzeczeniem w pierwszej osobie liczby pojedynczej (Ducrot 1989: 115), ponieważ zaistnienie asercji jest warunkowane „argumentem osobowym predykatu konstytuującego myśl i wykładnika tę myśl reprezentującego, [którym] nie może być osoba inna niż nadawca komunikatu” (Karolak 2002: 225). Performatywna forma *verba putandi* odpowiada zatem za wprowadzanie „postawy nadawcy uznającej prawdziwość komunikowanego stanu rzeczy i podlegającej negacji” (Nowakowska 2013: 14).

Zgodnie z powyższymi założeniami przyjęcie korelacji pomiędzy subiektywnością a wyborem modalnym w języku włoskim implikuje wysoką frekwencję *congiuntivo* w zdaniach dopełnieniowych po czasownikach myślenia w pierwszej osobie oraz analogicznie węższą dystrybucję trybu łączącego po zdaniach głównych w pozostałych osobach. Jednocześnie należy założyć brak korelacji pomiędzy osobą orzeczenia głównego a wyborem modalnym w hiszpańskich zdaniach dopełnieniowych.

W celu zweryfikowania wymienionych wyżej zależności, wyselekcjonowane próbki zostały przeanalizowane pod kątem dystrybucji trybu łączącego w zdaniach z orzeczeniem głównym w osobie pierwszej, drugiej, trzeciej oraz w formie bezosobowej. Jako *tertium comparationis* wybrano gramatyczną kategorię osoby rozumianej jako formalny wykładnik subiektywności wypowiedzi. W poniższej tabeli przedstawiono dystrybucję próbek w poszczególnych osobach.

	Tryb oznajmujący	Tryb łączący
Hiszpańskie czasowniki		
<i>creer</i>	79,84% (2901)	12,11% (440)
<i>pensar</i>	76,05% (454)	3,91% (42)
Włoskie czasowniki		
<i>credere</i>	7,12% (164)	74,18% (1710)
<i>pensare</i>	19,42% (294)	58,37% (883)

Tab. 5. Dystrybucja trybów dla konstrukcji VPI-sing.

W korpusach hiszpańskich dominują zdania dopełnieniowe w *indicativo*, występującym w 79,84% próbek z czasownikiem *creer* i 76,05% z *pensar*, przy jednoczesnej niskiej frekwencji *subjuntivo* (odpowiednio 12,11% i 3,91%). W zdaniach dopełnieniowych po *credere* i *pensare* w pierwszej osobie (dalej VPI-sing) odnotowano

natomiast przewagę trybu łączącego, przy czym analogicznie do zbiorów hiszpańskich, zaobserwowano dysproporcję liczbową pomiędzy obiema populacjami: 74,18% wszystkich próbek z czasownikiem *credere* w pierwszej osobie łączy się z *congiuntivo*, natomiast w zdaniach z *pensare* tryb łączący występuje zaledwie w 58,37% rezultatów.

	Tryb oznajmujący	Tryb łączący
Hiszpańskie czasowniki		
<i>creer</i>	78,3% (443)	2,07% (12)
<i>pensar</i>	86,89% (235)	2,57% (7)
Włoskie czasowniki		
<i>credere</i>	9,30% (31)	80,07% (261)
<i>pensare</i>	33,54% (155)	47,83% (221)

Tab. 6. Dystrybucja trybów dla konstrukcji VPII-sing+pl.

Według Benveniste’a konstrukcje w drugiej osobie liczby pojedynczej i mnogiej (dalej VPII-sing+pl) charakteryzują się wysokim stopniem subiektywności, wpisują się bowiem w interakcję między mówiącym a jego interlokutorem i odwołują się do wspólnej dla nich rzeczywistości (1971: 181). Dystrybucja trybów pokrywa się z wyborem modalnym w strukturach dopełnieniowych po VPI-sing. Liczebność próbek w *indicativo* przekracza 78,3% populacji zdań hiszpańskich. Dla włoskich próbek w drugiej osobie odnotowano natomiast wysoką frekwencję trybu łączącego w populacji *credere* (80,07%) przy znacznie mniejszej liczebności dla *pensare* (47,83%).

	Tryb oznajmujący	Tryb łączący
Hiszpańskie czasowniki		
<i>creer</i>	76,93% (1187)	5,89% (91)
<i>pensar</i>	80,86% (1312)	2,64% (42)
Włoskie czasowniki		
<i>credere</i>	4,74% (34)	82,94% (596)
<i>pensare</i>	31,77% (799)	53,24% (1340)

Tab. 7. Dystrybucja trybów dla konstrukcji VPIII-sing+pl.

W języku hiszpańskim dla obu czasowników w konstrukcji VPIII-sing+pl odnotowano zbliżoną liczbę zdań dopełnieniowych w *indicativo* (odpowiednio 76,9% i 80,86% dla *creer* i *pensar*). Analiza włoskich korpusów wykazała większe zróżnicowanie: dla *credere* ujawniono przewagę (82,94%) zdań dopełnieniowych w *congiuntivo*, natomiast *pensare* w formie VPIII-sing+pl wykazuje słabszą tendencję do współwystępowania z trybem łączącym (53,24%).

	Tryb oznajmujący	Tryb łączący
Hiszpańskie czasowniki		
<i>creer</i>	72,97% (428)	10,81% % (63)
<i>pensar</i>	79,57 % (440)	4,64% (26)
Włoskie czasowniki		
<i>credere</i>	14,73% (32)	80,78% (174)
<i>pensare</i>	36,56% (311)	51,17% (436)

Tab. 8. Dystrybucja trybów dla konstrukcji VP-imp.

Zdania z orzeczeniem głównym w formie bezosobowej (VP-imp) charakteryzują się specyficznym nacechowaniem modalnym – nie wynikają z indywidualnej subiektywności, ponieważ żadnemu z mówiących nie przypisuje się odpowiedzialności za komunikat (Ducrot 1980: 277). W badaniu zostały uwzględnione wyłącznie konstrukcje bezosobowe z zaimkiem *se / si* (12); pozostałe zdania w formie VP-imp posiadały bowiem nacechowanie ewaluatywne (13), w związku z czym modyfikowały modalność zdania dopełnieniowego.

12. *Se piensa que la cafeína nos activará y despertaremos de repente para trabajar al 100%.*

13. *Ma sarebbe ingenuo credere che la Storia sia verità.*

Hiszpańskie czasowniki w formie VP-imp wykazują silną tendencję do łączenia się w zdaniu dopełnieniowym z *indicativo* (odpowiednio 72,97% i 79,57% dla *creer* i *pensar*). Włoskie *verba putandi* charakteryzują się natomiast szerszą dysproporcją w zakresie użycia *congiuntivo*. Po *credere* tryb łączący występuje w 80,78%, zaś jego frekwencja dla *pensare* wynosi 51,17%.

Założenie korelacji pomiędzy stopniem subiektywności komunikatu a wyborem modalnym w języku włoskim implikuje szeroką dystrybucję *congiuntivo* w zdaniach podporządkowanych formie VPI-sing, uznanej za najbardziej subiektywną. Zbliżona tendencja powinna wystąpić w konstrukcjach po VPII-sing+pl przy jednoczesnej niższej liczebności trybu łączącego w zdaniach z orzeczeniem głównym w VPIII-sing+pl i VP-imp. W celu prześledzenia tej zależności porównano frekwencję *congiuntivo* we wszystkich wymienionych wyżej zbiorach próbek.

	VP _{I-sing}	VPII-sing+pl	VPIII-sing+pl	VP _{imp} *
<i>credere</i>	74,18%	80,07%	82,94%	80,78%
<i>pensare</i>	58,37%	47,83%	53,24%	51,17%

Tab. 9. Dystrybucja *congiuntivo* we włoskich zdaniach z *verba putandi*.

Różnice w dystrybucji włoskiego trybu łączącego wskazują na zależność pomiędzy gramatyczną kategorią osoby a wyborem modalnym, związek ten nie jest jednak determinowany nacechowaniem subiektywnym; tryb łączący w VPI-sing dominuje bowiem tylko w *pensare*. Według Donaire alternacja trybów po *verba putandi* nie jest zależna od subiektywności komunikatu, lecz wynika z możliwości współwystępowania dwóch interpretacji zdarzeń – pod względem semantycznym *congiuntivo* stanowi „la convocación simultánea de un punto de vista favorable y un punto de vista desfavorable acerca de un mismo contenido”, jednocześnie mówiący nie deklaruje zgodności wypowiedzi z zaistniałym stanem rzeczy (2001: 79). Wybór trybu oznajmującego wskazuje natomiast na wybraną interpretację argumentu zdaniowego oraz informuje o stopniu zaangażowania mówiącego w orzekanie na temat faktyczności zdarzenia, do którego się odwołuje (tamże).

W językach, w których tryb oznajmujący i łączący współwystępują w tych samych kontekstach, dostrzegalna jest semantyczna polifonia w ujęciu Ducrota, według którego subiektywność jest ekwiwalentna z wielopłaszczyznowym przedstawieniem tego samego stanu rzeczy (1984: 204). Fundamentem polifonii jest gramatyczna kategoria pierwszej osoby, ponieważ w każdym zdaniu mogą współwystępować dwa podmioty: wypowiadający (*enonciateur*) i mówiący (*locuteur*), współdzielące odpowiedzialność za wypowiedź i różniące się między sobą statusem (Donaire 2001: 79). Zgodnie z tym założeniem w niektórych zdaniach o faktyczności argumentu zdaniowego orzeka więcej niż jedna osoba. Mówiący (*locuteur*) odpowiada za zdanie, do którego nawiązuje zaimek *ja* (oraz inne wykładniki pierwszej osoby), ale nie zawsze jest on tożsamy z realnym autorem komunikatu (tamże: 277).

Z powyższych obserwacji wynika, że w języku włoskim wybór modalny jest uzależniony od zaangażowania mówiącego w orzekanie o prawdziwości wypowiadanego zdania – wysokiego w przypadku *indicativo*, niższego dla *congiuntivo*. Jak zauważa Kwapisz-Osadnik, nadawca wybiera tryb łączący w celu podkreślenia wątpliwości lub dystansu względem własnej wypowiedzi, przyjmując przy tym, że zawarty w niej argument zdaniowy może być jednocześnie prawdziwy i nieprawdziwy (2007: 166). To współwystępowanie dwóch perspektyw jest ściśle powiązane z rodzajem źródła, na którym oparta jest wypowiedź, co wskazuje na relację pomiędzy wyborem modalnym a ewidencjalnością predykatu.

Gramatyczna kategoria osoby stanowi wykładnik źródła asercji, które może być: a) tożsame z mówiącym lub b) drugo- i trzecioosobowe⁷. Rozróżnienie to wiąże się z kolei z podziałem zdań na: a) asercje oraz b) atrybucje (Bednarek 2006: 639). W analizowanych korpusach włoskich występują asercje proste (*non-based averrals*) i oparte na źródle (*based averrals*). Pierwsza kategoria realizuje się za pośrednictwem konstrukcji VPI-sing; podstawa argumentu zdaniowego jest wewnętrzna i stanowi rezultat kognitywnego procesu mówiącego. Zdania te cechują się wysokim stopniem polifonii, współwystępują w nich bowiem *indicativo* (mówiący angażuje się

⁷ Według Aikhenvald w opisie stanów kognitywnych osób trzecich dominuje ewidencjalność doświadczeniowa, bowiem „[...] there is no way of *perceiving* that such a state exists inside another person, one can only assume it” (2003: 14).

w orzekanie o prawdziwości zdania) i *congiuntivo* (mówiący powstrzymuje się od deklaracji dotyczącej faktyczności wypowiedzi). W przykładzie 14a mówiący przytacza swoją opinię z przeszłości, oceniając jej prawdziwość przez pryzmat stanu wiedzy posiadanego w momencie wypowiedzania. Tryb łączący zastosowany w zdaniu dopełnieniowym w 14b wskazuje natomiast, że w perspektywie zaistniałego stanu rzeczy mówiący nie identyfikuje się z własną opinią.

14. a) *Ho pensato che non la si doveva lasciare lì per terra.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa wiedzy → wewnętrzna

deklaracja faktyczności zdania

- b) «Io pensavo che il bacio fosse per gli adulti un comportamento normale» disse con leggera collera e una smorfia sulle labbra. «Se non è così forse dovrei esserti grato per la lezione di correttezza che mi hai dato»

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa wiedzy → wewnętrzna

dystans względem faktyczności zdania

Drugi rodzaj asercji (*based averrals*) występuje w wypowiedziach, w których źródłem informacji zawartej w argumencie zdaniowym jest wnioskowanie oparte na zewnętrznych przesłankach. W analizowanym korpusie do kategorii tej należą konstrukcje VP-imp, ponieważ w odróżnieniu od atrybucji nie zawierają sprecyzowanego podmiotu, do którego przypisana zostaje treść zdania; bezosobowa konstrukcja z zaimkiem *si* służy bowiem do wyeksponowania przynależności zdania do uniwersum powszechnie znanych opinii (*hearsay*). Podobnie jak w przypadku zdań z orzeczeniem w pierwszej osobie, alternacja modalna w VP-imp implikuje polifonię semantyczną – za pośrednictwem *indicativo* w przykładzie 15a mówiący deklaruje prawdziwość zawartego w wypowiedzi stanu rzeczy, natomiast w przykładzie 15b ogranicza się do przekazywania informacji opartej na pogłoskach, nie zajmując stanowiska odnośnie jej zgodności z rzeczywistością.

15. a) *Si crede che il tempo guarisce ogni ferita.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa → zewnętrzna

deklaracja faktyczności zdania

- b) *Si pensa che Santa Cesira sia una figura leggendaria.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa → zewnętrzna

dystans względem faktyczności zdania

Drugą kategorią zdań są atrybucje, wyrażane w analizowanych korpusach za pośrednictwem form VP^{II}-sing+pl i VP^{III}-sing+pl. Zgodnie z założeniem Bednarek atrybucje cechują się drugo- lub trzecioosobowym źródłem informacji i zewnętrzną podstawą wiedzy, jednak alternacja trybów w analizowanych powyżej zdaniach implikuje możliwość oparcia atrybucji także na podstawie wewnętrznej. *Indicativo* w wypowiedzi przypisywanej osobie trzeciej stanowi bowiem wykładnik perspektywy mówiącego. W przykładach 16a i 17a tryb oznajmujący zdania dopełnieniowego wskazuje na wiedzę mówiącego odnośnie zgodności argumentu zdaniowego z zaistniałym stanem rzeczy – autor wypowiedzi jest pewien jej faktualności lub przeciwnie, niezgodności z prawdą. Podstawą wiedzy w tych atrybucjach jest zatem on sam, choć źródło wypowiedzi jest wobec niego zewnętrzne. Tryb łączący w zdaniach 16b i 17b wskazuje natomiast, że mówiący nie zajmuje stanowiska wobec prawdziwości zdania.

16. a) *E davvero avete pensato che volevano uccidervi?*

typ: atrybucja

źródło → drugoosobowe

podstawa wiedzy → wewnętrzna

- b) *Pensate che l'intervento di importanti uomini di Chiesa possa darvi una mano concreta a sbloccare la situazione?*

typ: atrybucja

źródło → drugoosobowe

podstawa wiedzy → zewnętrzna

17. a) *Molte persone erroneamente credono che non c'è differenza tra un maestro Vajrayana ed altri maestri.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa wiedzy → wewnętrzna

- b) *È una persona influenzabile che crede che il Presidente non menta.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa wiedzy → zewnętrzna

Zależność pomiędzy rodzajem ewidencjalności a kategorią osoby odnotowano również dla populacji zdań w języku hiszpańskim, w którym trybem prototypowym jest *indicativo*. W poniższej tabeli przedstawiono zależność pomiędzy osobą orzeczenia głównego a trybem oznajmującym w zdaniu dopełnieniowym.

	VP _{I-sing}	VPII-sing+pl	VPIII-sing+pl	VP _{imp.}
<i>creer</i>	79,84%	78,3%	76,93%	72,97%
<i>pensar</i>	76,05%	86,89%	80,86%	79,57%

Tab. 10. Dystrybucja *indicativo* w hiszpańskich zdaniach z *verba putandi*.

Analiza asercji i atrybucji w hiszpańskich zdaniach z *verba putandi* wykazywała inną niż w języku włoskim dystrybucję modalną. W asercjach prostych i opartych na źródle wykładnikiem stanowiska mówiącego wobec faktualności argumentu zdaniowego są *condicional* (18b) oraz *futuro* (19b), które wskazują na dystans nadawcy wobec treści wypowiedzi. *Indicativo* w asercjach nie implikuje natomiast perspektywy mówiącego, umożliwiając polifoniczną interpretację argumentu zdaniowego (18a, 19a).

18. a) *Creo que sospechan que la muerte no fue natural.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa wiedzy → wewnętrzna

brak informacji o postawie mówiącego względem faktualności zdania

- b) *Creo que en 10 años estaría bien operarme, dentro de poco tendré dolores de espalda.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa wiedzy → wewnętrzna

dystans względem faktualności zdania

19. a) *Se pensaba que el virus provenía de una cepa de las que infectan preferentemente a las aves, que de algún modo había pasado a los humanos.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa wiedzy → zewnętrzna

brak informacji o postawie mówiącego względem faktualności zdania

- b) *Se piensa que la cafeína nos activará y despertaremos de repente para trabajar al 100%.*

typ: asercja

źródło → mówiący

podstawa → zewnętrzna

dystans względem faktualności zdania

Scharakteryzowane powyżej zależności pomiędzy wyborem modalnym a stopniem odpowiedzialności mówiącego za treść wypowiedzi nie są odzwierciedlone w atrybucjach, w których nie odnotowano eksplicytnego wykładnika wewnętrznej podstawy wiedzy. Dystrybucja modalna w tej kategorii wypowiedzi informuje o stopniu prawdopodobieństwa stanu rzeczy wyrażonego za pośrednictwem argumentu zdaniowego; nie odnosi się ona jednak do perspektywy mówiącego, a do punktu widzenia drugo- lub trzecioosobowego źródła.

20. a) *De hecho, un 38% creen que los agresores tienen alguna enfermedad mental.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa wiedzy → zewnętrzna

prawdopodobieństwo: wysokie

- b) *Los sindicatos creen que sólo permanecerían Sevilla y Málaga.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa wiedzy → zewnętrzna

prawdopodobieństwo: niższe

- c) *Antonio Casals, de Siebel España, cree que las herramientas beneficiadas serán el CRM, de relación con los clientes, y el ERM, para empleados.*

typ: atrybucja

źródło → trzecioosobowe

podstawa → zewnętrzna

prawdopodobieństwo: niższe

Analiza asercji w hiszpańskich zdaniach wykazała korelację pomiędzy punktem widzenia mówiącego a trybem zdania dopełnieniowego; w atrybucjach odnotowano zaś analogiczną zależność dla stopnia prawdopodobieństwa komunikatu. W odróżnieniu od języka włoskiego w hiszpańskich zdaniach twierdzących nie istnieje związek pomiędzy *subjuntivo* a stopniem zaangażowania mówiącego w orzekanie o faktyczności wypowiedzi. Relację taką zaobserwowano jedynie w zdaniach z zanegowanym czasownikiem myślenia.

5. Konkluzje

Rezultaty badania wykazały, że różnice w dystrybucji trybu łączącego we włoskich i hiszpańskich zdaniach dopełnieniowych po predykatkach myślenia nie mogą zostać sprowadzone do odmiennych kryteriów wyboru modalnego (mechanizmu

językowego dla *subjuntivo* oraz semantycznego komponentu subiektywności dla *congiuntivo*). Z analizy wynika, że pomimo niezaprzeczalnej relacji pomiędzy strukturą negVP a wyborem *subjuntivo*, mechanizm ten występuje również w języku włoskim, w którym negacja orzeczenia głównego implikuje ekwiwalentną frekwencyjność trybu łączącego. Analiza asercji i atrybucji wykazała ponadto zbliżoną dystrybucję modalną w hiszpańskiej i włoskiej populacji zdań negV, w których pozostałe struktury (*indicativo*, *condicional* oraz *futuro*) pełnią analogiczne funkcje. Należy zatem stwierdzić, że zależność pomiędzy negacją a wyborem modalnym występuje w obu językach.

Zaobserwowana dystrybucja trybów jest również niezgodna z zakładanym związkiem pomiędzy wyborem włoskiego *congiuntivo* a semantyką wypowiedzi. Nie odnotowano bowiem istotnych statystycznie różnic we frekwencyjności trybu łączącego w zdaniach dopełnieniowych po orzeczeniu w pierwszej osobie (uznanych za najbardziej subiektywne) a VII-sing+pl, VPIII-sing+p oraz VP-imp. Analiza korpusów w obu językach wykazała natomiast związek pomiędzy kategorią osoby gramatycznej a ewidencjalnością zdania realizowaną za pośrednictwem trybów. W asercjach prostych (VPI-sing) i opartych na źródle (VP-imp) tryb łączący stanowi wykładnik zdystansowania mówiącego wobec faktyczności argumentu zdaniowego; w atrybucjach (VII-sing+pl VPIII-sing+pl) wybór modalny determinowany jest natomiast podstawą wiedzy – wewnętrzną (*indicativo*) lub zewnętrzną (*subjuntivo* / *congiuntivo*). Obserwacja ta wpisuje się w założenie Fabregasa, według którego alternacja *congiuntivo* / *indicativo* po włoskich czasownikach myślenia jest uzasadniona szczególnym nacechowaniem tych predykatów, za ich pomocą mówiący charakteryzuje bowiem zaistniały stan rzeczy jako zgodny lub niezgodny z rzeczywistością (2014: 56).

Różnica w dystrybucji trybu łączącego po hiszpańskich i włoskich *verba putandi* może zostać uzasadniona dysproporcją w występowaniu polifonii semantycznej – szerokiej w języku włoskim i ograniczonej w języku hiszpańskim. Zależność ta jest determinowana modalnością zdaniową – w języku hiszpańskim związek pomiędzy ewidencjalnością a wyborem modalnym zaobserwowano w zdaniach z zanegowanym orzeczeniem głównym, natomiast we włoskim korelacja ta jest odzwierciedlona w zdaniach twierdzących oraz w atrybucjach po negVP. Wskazuje to na większą w przypadku języka włoskiego tendencję do wyrażania na poziomie zdania relacji pomiędzy mówiącym a źródłem i podstawą wiedzy.

Bibliografia

- A. Y. Aikhenvald, *Evidentiality*, Oxford 2004.
M. Bednarek, *Epistemological positioning and evidentiality in English news discourse: A text-driven approach*, „Text & Talk” 2006, nr 26 (5), s. 635–660.
É. Benveniste, *Problemas de lingüística general*, Madryt 1971.
F. Bermúdez, *Rumores y otros malos hábitos. El condicional evidencial en español*, „Cuadernos de Lingüística de El Colegio de México” 2016, nr 3.2, s. 35–69.

- J. Borrego Nieto, J. Gómez Asencio, E. Prieto de los Mozos (red.), *El subjuntivo. Valores y usos*, Madryt 1985.
- M. Carrera Díaz, *Curso de lengua italiana*. Parte teórica, Barcelona 2004.
- G. Colella, L'espressione della modalità in italiano. Percorsi diacronici, [w:] *Écrits sur les langues romanes: à la mémoire d'Alf Lombard*, red. M. Bacquin, P. Bernardini, V. Egerland, J. Granfeldt, Lund 2020, s. 101–135.
- M. Danielewiczowa, *Wiedza i niewiedza. Studium polskich czasowników epistemicznych*, Warszawa 2002.
- M. L. Donaire, *Representaciones polifónicas de la subjetividad en la lengua*, [w:] *Aspectos de la subjetividad en el lenguaje*, red. D. Serrano-Dlader, M. Porroche Ballesteros, M. A. Martín Zorraquino, Oviedo 2015, s. 69–82.
- O. Ducrot, A. Dutka (1989), *Zarys polifonicznej teorii wypowiedzania*, „Pamiętnik Literacki” 1989, nr. 80 (3), s. 257–303.
- S. Karolak, *Składnia wyrażen predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984.
- C. Kerbrat-Orecchioni, *L'enonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paryż 1980.
- M. Korytkowska, *Czasowniki mentalne i czasowniki emocji w opisie semantyczno-syntaktycznym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2017, nr 52, s. 139–163.
- K. Kwapisz-Osadnik, Il doppio nell'uso dei modi. L'indicativo e il congiuntivo negli stessi contesti linguistici, „Linguistica Silesiana” 2007, nr 28, s. 161–171.
- R. Łapa, *Językoznawcze studia nad modalnością*, Poznań 2021.
- E. Łukasiewicz, *Ewidencyjność a czasowniki percepcji i ich formy nieosobowe*, „Język Polski” 2023, nr 103.3, s. 42–55.
- M. Nowakowska, *Znaczenie wypowiedzi według teorii Oswalda Ducrota a analiza polskich czasowników perfektywnych i imperfektywnych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 2013, nr. LXIX, s. 23–44.
- M. Prandi, C'è un valore per il congiuntivo?, [w:] *Intorno al congiuntivo*, red. L. Schena, M. Prandi, M. Mazzoleni, Bolonia 2002, s. 29–44.
- A. Reyes, S. Morett, Textos subjetivos y objetivos: un estudio sobre reconocimiento de subjetividad en corpus, „Res. Comput. Sci” 2015, nr 97, s. 59–70.
- A. Wierzbicka, *The semantics of grammar*, Amsterdam 1988.
- T. Willett, *A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality*. „Studies in Language. International Journal sponsored by the Foundations of Language” 1988, nr 12.1, s. 51–97.

Netografia

<https://corpora.fielit.unibo.it/TCORIS/> [dostęp: 20.06.2023].
<https://www.rae.es/corpes/> [dostęp: 20.06.2023].

Słowa kluczowe

tryb łączący, ewidencjalność, predykaty myślenia

Abstract

Mood as a marker of evidentiality in Italian and Spanish complement clauses following *credere* / *creer* and *pensare* / *pensar*

Complement clauses in Italian and Spanish following verbs of thought represent one of the contexts in which the disparity in the use of the *congiuntivo* and *subjuntivo* moods is most clearly revealed. The aim of this article is to analyze these differences in the context of evidentiality, understood as a factor conditioning modal alternation. Unlike Italian, where the *congiuntivo* occurs in both affirmative and negative clauses, in Spanish the use of the *subjuntivo* is restricted to clauses with negated main verbs. This contrast stems from differing criteria for modal selection: in Italian, the key factor is the subjectivity of the utterance, whereas in Spanish, it is the presence of grammatical operators such as negation. However, the analysis of complement clauses introduced by the verbs *credere* / *creer* and *pensare* / *pensar*, as presented in this paper, reveals that the divergence in mood distribution between the two languages is not solely attributable to distinct modal mechanisms, but also to more complex dependencies related to semantic polyphony—particularly the nature of the relationship between the speaker and the source of information.

Keywords

subjunctive mood, evidentiality, verbs of thought